

مقام سعدی در سند

قاسم صافی*

چکیده

آنچه در پی می‌آید، نظر اجمالی به نفوذ عمیق سعدی و گسترش آثار او در سند بخشی از وسیعترین و پرجمعیت‌ترین مناطق جهان اسلام است و خدمت ناچیزی است در برابر حقی که سعدی برگردن جامعه فرهنگی ما و شبه‌قاره دارد. همچنین شناختن و شناساندن عناصری که فرهنگ و اندیشه مردم این سرزمین را تشکیل داده و نقشی که سعدی و تأثیرات سخنوری او در این خطه داشته و حاصل آن، کمک به دریافتن فرهنگ مشترک مردم ایران و سند است.

کلیدواژه: زبان و ادب فارسی، سعدی و آثار او. فرهنگ سند و شبه‌قاره.

مقدمه

گفتار سعدی در منطقه وسیع سند و به طور کلی در شبه‌قاره، بی‌هیچ گمانی گسترده‌تر از گفته‌های هر سخنور دیگر ادب پارسی، در ذهن و زبان مردم، جاری بوده و هست. اگر آثار سعدی را که در این خطه به چاپ رسیده یا در مورد آن شرح و توضیح داده شده و فراوانی نسخه‌های دستنویس این آثار را نگاه کنیم، ملاحظه می‌کنیم که آثار سعدی، سالهای متمادی به گونه‌ای گسترده، در نصاب سطوح مختلف تحصیلی و آموزشی و در بین همه طبقات اجتماعی، مطالعه می‌شده است. لحن سحرآمیز و پرعطوفتی که سعدی با آن، معایب و مفاسد بشریت را ریشخند و طعن می‌کند و با پیوستگی دائم و متعالی که بین عقل و تخیل و اخلاق کاملاً عملی با سبکی هموار عرضه

کرده، و مضامین بسیار عالی و دلکش و عبارات بسیار زیبا و شیوا و موزونی که تقدیم کرده، همواره مورد درک و دریافت مردم قرار می‌گرفته و نه تنها محصلین مدارس و دانشجویان دانشگاهها و محصلان حوزه‌های دینی در نصاب درسی خود از آثار سعدی سود می‌بردند که سخن شناسان و سخنرانان و بلکه اندیشمندان سیاسی و رهبران جامعه، از انگاره‌ها و اندیشه‌های او بهره می‌گرفتند و شیفته کلام و عظمت او می‌شدند.

***

شنیدم هرچه در شیراز گویند   به هفت اقلیم عالم باز گویند
که سعدی هرچه گوید پند باشد   حریص پند، دولت‌مند باشد

در نصاب درسی آموزش علوم دینی که از سالها پیش تاکنون در مدارس و مساجد شبه‌قاره هند و پاکستان ادامه دارد، عربی به عنوان زبان مذهبی و تربیتی، و فارسی به عنوان زبان فرهنگی و ادبی به حساب می‌آید. از قدیم در مدارس دینی، زبان عربی و زبان فارسی، منطق، فقه و حکمت، مواد درسی را تشکیل می‌داد و به نام درس نظامی معروف بود. در رشته زبان فارسی که یکی از درسهای نظامی بود: کتابهای آمدنامه (صفوة المصادر)، پنج گنج نظامی، گلستان و بوستان سعدی و یوسف و زلیخای مولانا جامی جزء مواد اصلی نصاب آموزشی و درسی تدریس می‌شد. از آن میان، مثنوی مولانا رومی، مقام ویژه‌ای داشت و گلستان سعدی همیشه مورد علاقه و پسند مردم سند بود و بیش از هر کتابی در زندگی آنان تأثیر داشت و کلاسهای راهنمایی تافوق لیسانس در دانشگاهها که فارسی به صورت اختیاری جزء نصاب مواد درسی بوده، بخشهایی از گلستان و ابیاتی از بوستان تدریس می‌شده و بنا به گفته جواهر لعل نهرو شاگردان مدارس شبه‌قاره طی چندین نسل گذشته، این دو کتاب را می‌آموختند و در خاطر حفظ می‌کردند. (نهرو، ۱۳۶۱، ص ۹۴۷) اگرچه اکنون آموزش مثنوی مولانا رومی و گلستان سعدی در مدارس و مساجد، بسیار کاهش یافته لکن علمای بزرگ و استادان، هنوز داستانهای گلستان و اشعار و حکم و امثال و نکات مهم آن را که در خاطر دارند نقل می‌کنند و تعلیم می‌دهند به نحوی که در زندگی روزمره مردم، اثر تربیتی محتوای گلستان بویژه: فواید خاموشی، در اخلاق درویشان، در فضیلت قناعت، در ضعف پیری، در آداب صحبت و بالاخص مقدمه آن که مشتمل بر وحدانیت خداوند و نعمتهای اوست محسوس است.

بواقع، می‌توان گفت که گلستان و بوستان سعدی در آموزش زبان فارسی از کتابهای

مهم به شمار می‌آمده و در تربیت مردم و زندگی علمی جامعه، نقش عمده‌ای ایفا کرده و دست به دست می‌رفته است و بی‌جهت نیست که علما و دانشمندان و عرفا این واقعیت را قبول دارند که گلستان سعدی در اخلاق و تعلیم و تربیت مردم، سهم زیادی داشته است و کسی که گلستان سعدی و سیاست نامه نظام الملک را ناموخته باشد حق فرمانروایی بر مردم ندارد و این نشان می‌دهد که اندیشه‌های سعدی نه تنها در پرورش افکار شاعران و نویسندگان و اهل ذوق و مطالعه کارگر بوده بلکه سیاستمداران و رهبران جامعه را نیز تحت تأثیر قرار می‌داده است.

زمین به تیغ بلاغت گرفته‌ای سعدی نگاه دار که جز فیض آسمانی نیست قابل ذکر است که در گذشته این سرزمین، بسیاری از بزرگان امور تربیتی، کودکان را به داستانهای سعدی متوجه می‌کرده‌اند و برای نقل حکایات عرفانی، بیشتر از گلستان سعدی استفاده می‌کردند. علاوه بر آن علما در خطبه‌های نماز جمعه، در کلاسهای درس اخلاق، در آموزش علوم دینی، و جز آن، از اشعار گلستان استفاده می‌کردند. نویسندگان بسیاری از تفسیرها و تعبیرهای قرآنی که به زبان سندی و اردو نگارش شده است به مناسبتها از اشعار و حکایات گلستان استفاده کرده‌اند و مورد درک و دریافت آنان قرار داشته است. شاعران و نویسندگان و عرفا نیز در آثار خود از گلستان بسیار استفاده کرده‌اند و نفوذ و تأثیر گلستان در آثار آنها موج می‌زند.

همچنین در زندگانی مردم و در مجالس و گردهمایی‌ها، و در محفل آزادگان و خیراندیشان از نثر معجزه آسا و از داستانهای سعدی و نظم دلکش و زیبایی او به طور مثال و دلیل، استفاده می‌شده و می‌شود و در تشریحات ادواری اردو زبان و سندی زبان، داستانهای سعدی و حکم و امثال آن بسیار به چاپ رسیده و به این ترتیب منظور سعدی از نگاشتن گلستان و بوستان که پراکندن، و ترویج دستوره‌های اخلاقی بوده، تحقق یافته است. اگرما نوشته‌های روزنامه‌نویسان را مورد مطالعه قرار دهیم، عنوان بسیاری از مقاله‌های آنها از گلستان سعدی گرفته شده است. به طور مثال: «مدعی سست گواه چیست؛ این سعادت به زور بازو نیست؛ نادان را به از خاموشی نیست؛ با سیه دل چه سود گفتن و عظم؛ خفته را خفته کی کند بیدار؛ غم فردا نشاید خوردن امروز؛ بزرگی بایدت بخشندگی کن؛ گاو و خرن بار بردار به ز آدمیان مردم آزار؛ تاتوانی درون کسی مخراش؛ کار درویش مستمند بر آر؛ شادی کن ای یار دل افروز؛ قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت؛ نوشیروان نمرد که نام نکو گذاشت؛ و یا این سخنان

حکیمانه که در گفتگوی روزمره مردم بکار می‌رود و نظیر همه ابیات و گفتار دیگر سعدی، مثلی سائر و نمودار اندیشه ژرف گوینده و رهبر جهانیان به رستگاری و بهروزی است؛ مشک آن است که خود ببوید؛ لقمان حکیم را پرسیدند ادب از که آموختی؟؛ فرشته خوی شود آدمی به کم خوردن؛ اول اندیشه وانگهی گفتار؛ دولت جاوید یافت هرکه نکو نام زیست؛ دیده از دیدار خوبان برگرفتن مشکل است؛ بلغ العلی بکماله، کشف الدجی بجماله، حسنت جمیع خصاله، صلوا علیه و آله که این عبارات عربی بیشتر در ولادت حضرت رسول و در نعت خوانی بکار برده می‌شود» و نیز این ابیات:

خواهی که خدای بر تو بخشد دوران بقا چو باد صحرا بگذشت تورا کی میسر شود این مقام اندک اندک شود به هم بسیار حال درماندگان کسی داند نباید بستن اندر چیز و کس دل چو خواهی که گویی نفس بر نفس با گرسنگی، قوت پرهیز نماند روی طمع از خلق بیچ ار مردی پشه چو پرشد بزند پیل را مورچگان را چو بود اتفاق کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید هرکس را سرچیزی و تمنای کسی است این تمنایم به بیداری میسر کی شود بنوبتند ملوک اندرین پنج سرای این همه هیچ است چون می‌بگذرد طاعت آن نیست که برخاک نهی پیشانی به سروگفت کسی میوه‌ای نمی‌آری که جملگی در ایجاد مهر و محبت و وحدت میان مردم منطقه، نقش عمده‌ای ایفاد کرده است و امروز نیز مردم از آن گفتار و مثلها استفاده می‌کنند.	با خلق خدای، کن نکویی تلخی و خوشی و زشت و زیبابگذشت که با دوستانت خلافت و جنگ دانه دانه است غله در انبار که به احوال خود فرو ماند که دل برداشتن کاری است مشکل حلاوت نیابی ز گفتار کس افلاس، عنان از کف تقوی بستاند تسبیح هزار دانه بر دست میبچ با همه تندی و صلابت که اوست شیر ژبان را بدرانند پوست قضا می‌پردش تا به سوی دانه و دام ما بغیر از تو نداریم تمنای دگر کاشکی خوابم گرفتی تا به خوابت دیدمی کنون که نوبت تست ای ملک به عدل گرای بخت و تخت و امر و نهی و گیرودار صدق پیش آر که اخلاص به پیشانی نیست جواب داد که آزادگان تهی دستند
---	---

بواقع مجموعه گفتار و غزل‌های شیخ اجل سعدی همان تأثیری را که اشعار حضرت امیر خسرو در ایجاد حس یگانگی و دوستی و برادری بین افراد جامعه بشری در شبه‌قاره داشته، در این منطقه ایفا کرده و افزون بر آن در مدارس و مساجد و نصاب مدرسه و کالج و دانشگاه هم آمده و تدریس شده و امیرخسرو تحت تأثیر وی بوده و از او پیروی و استقبال کرده چنانکه حافظ هم در دیوان خود، او را استاد سخن دانسته و گفته:

استاد سخن سعدی است پیش همه کس اما

دارد غزل حافظ طرز سخن خواجه

و این داوری عالمانه شیبیر حسن خان جوش ملیح آبادی (متولد ۱۸۸۹ م) در حق سعدی و بلندی جایگاه او که خواندنی است:

سعدی نه فقط شاعر بزرگ ایران، بلکه بزرگترین سخنور آسیاست. بدون شک او از جایگاه ذروه‌ای سخن می‌راند که از آنجا تمام گوشه‌های این کاینات در مقابل مقامش، یک نقطه اتصال شگفت‌انگیزی از ظرافت مشحون از بلاغت و تخیل شاعرانه و فکر حکیمانه بود که نظیرش را جز در وجود گوته، جای دیگر سراغ نداریم (نقوی، شهریار، ۱۳۴۵، ص ۲۰).

سعدیا خوشتر از حدیث تو نیست   تحفه روزگار اهل شناخت

آفرین بر زبان شیرینت   کاین همه شور در جهان انداخت

اهل عرفان و نظر به کلام خوش‌هنجار و موزون و سرشار از معانی سعدی که پر از احساسات ذوق‌انگیز و جان‌پرور تأثیرگذار است ارادت می‌ورزند و کمتر کسی هست که شعر و فرد و مصرعی از آثار این شاعر بزرگ را در یاد نداشته باشد و یا اشعار این عارف بزرگ یار محفل هر خواننده‌ی باذوق نباشد.

هفت کشور نمی‌کنند امروز   بی مقالات سعدی، انجمنی

از کوچکترین کودک دبستان تا بزرگترین پیرسالخورده که در عالم عشق حق و فناء فی الله بسر می‌برد زیر نفوذ تعالیم اخلاقی و ادبی و در سایه افکار و لحن سحرآمیز و پرعطوفت آن گوینده بزرگوار بوده‌اند. دانایان سند، سخن سعدی را، زبده حکمت و خلاصه معرفت و گلستانش را چون بوستان و بوستانش را چون گلستان، جان‌پرور می‌شمارند و هرکس به فارسی سخن می‌سراید این گفتار سعدی را شنیده و نیوشیده است که:

بر حدیث من و حسن تو نیفزاید کس حد همین است سخندانی و زیبایی را
اگر اشعار و گفتار سعدی را از حافظه همه طبقات فارسی شبه‌قاره جمع کنند چیزی
کم از دیوان مطبوعش درنیاید.

سعدی، این خداوند ذوق و سخن به واسطه اینکه از عادت و اخلاق و عواطف و
تمایلات و دیگر حالات روحی مردمان و از علل و اسباب صلاح و فساد آن حالات به
خوبی آگاه بود و در حقیقت حکیمی روانشناس و واقف بر رموز و اسرار اجتماع بوده با
حافظه قوی‌ای که داشته سعی کرده از قواعد اخلاقی و از سیاست و حکمت و اخلاق و
عبادت و تاریخ و حکایت و نکات روانشناسی و شاهکارهای ادبی و امثال سائره و
وصف مناظره آنچه را با اوضاع زمان مناسبتر و به حال مردم نافعتر می‌نمود برای مواقع
افاده و تعلیم در نظر گیرد و به خاطر سپرد و در ارائه آن به منظور ارشاد و هدایت و نشان
دادن نیک و بد اعمال و عبادات و عواطف و احساسات از هر طبقه و صنف از مردم بدون
بیم گفتن از حق، شهادت ادبی به کاربندد و هم شیرینترین سخنان را با خوش آهنگی و
سادگی و شیوایی برای جاوید کردن نام ایرانیان و پایداری زبان فارسی به خامه توانای
معجزه آسای خود بیاراید و بی‌جهت نیست که استاد جلال‌الدین همایی، سعدی را نه
تنها شاعر و نویسنده بزرگ بلکه از بزرگان فلاسفه اجتماعی و متفکرین جهان
می‌شمارد که نظیرش کمتر به دست ملتی افتاده است. او جامع همه مراتب و مقامات
علمی است. حکمت و دانش، اخلاق، تصوف، تربیت، عشق و حال، زهد و وارستگی،
دیانت و تقوی را به حدکمال در او می‌بینیم و به قول ملک‌الشعراى بهار:

راستی دفتر سعدی به گلستان ماند طبقاتش به گل و لاله و ریحان ماند
اوست پیغمبر و آن نامه به فرقان ماند و آنکه او را کند انکار به شیطان ماند

عشق سعدی نه حدیثی است که پنهان ماند

داستانی است که بر سر هر بازاری هست

سعدی، در مجموعه پرارزش بوستان، گاهی از شور و عشق و مستی سخن می‌گوید
و زمانی عدل و تدبیر و رای را توصیه می‌کند و دمی بر احسان اشاره می‌راند و در همه
حال همواره به تربیت خواننده همت می‌گمارد. روانی کلام و آهنگ گفتار او در بوستان
عجیب است و بر همه کس قابل فهم. او قالبهای زمانی و مکانی را شکسته و از مرز دلها
عبور کرده و در تاریخ جاوید مانده است و خود گوید:

هر کس به زمان خویشان بود من، سعدی آخر الزمانم

بسیاری نسخه‌های خطی گرانها از گلستان و بوستان در شبه‌قاره و در منطقه سند به خامه زیبای خوشنویسان این دیار بازنویسی و به رشته تحریر درآمده است و مزین به اوراق نفیس و ظرافتها و آرایشهای هنری و دارای کاغذ و تذهیب و تصویر و جلد گرانها و بعضی با تاریخ قدیم و مهر و دستخط بزرگان است. عمده نسخه‌ها، در کتابخانه‌های معتبر و موزه‌ها نگهداری می‌شود و پیوسته در معرض نمایش صاحبان ذوق و هنر و اندیشه و دانش و ادب قرار گرفته است و دوران عظمت و پرشکوه فرهنگ و تمدن سرزمین جنت آیین شبه‌قاره پاکستان و هند را جلوه‌گر می‌سازد. بسیاری از نسخه‌ها هم به همت ادیبان این سرزمین ترجمه و به زیور طبع درآمده‌اند. همچنین تعداد زیادی از خیابانها و اماکن به نام این سخن‌سرای بلند آوازه زبان پارسی، نامگذاری شده است.

جایگاه و اهمیت سعدی و گلستان او در کشور پاکستان و در منطقه سند به حدی است که دولت این کشور در آزمون استخدام کارمندان دولتی که سالی یکبار برگزار می‌شود و در آن دانشجویان فارغ‌التحصیل در رشته‌های متعدد از سراسر کشور شرکت می‌کنند در برگه امتحانی زبان فارسی که دانشجویان به عنوان رشته اختیاری انتخاب می‌کنند چندین سؤال مربوط به شخصیت سعدی و گلستان او را درج می‌کنند. این مطلب نشان می‌دهد که جامعه پاکستان با گذشت قرن‌ها هنوز به سعدی و اندیشه‌های او نیاز دارد و مسئولان دولت پاکستان به ارزش او واقف و به آن بها می‌دهند و کسی را می‌خواهند استخدام کنند و به کار گیرند که در شاگردی سعدی، راه و روش خدمت به مردم، و توجه به جایگزینی افراد بر پستهای حساس و دیگر امور خدماتی را یاد گرفته باشد. سؤالات پنج ساله آزمون این کمیسیون که مربوط به سعدی و گلستان او می‌شود به این قرار است:

۱. اسم کامل و لقب شیخ سعدی را بنویسید.
۲. سعدی قبل از مولوی زیسته است یا بعد از او؟
۳. گلستان در چه سالی به تألیف رسید؟
۴. گلستان کتاب تاریخی و سیاسی است یا اخلاقی و اجتماعی؟
۵. سعدی تنها شاعر غزل گو بود یا مثنوی سرهم بود؟
نگاه شود به:

CSS . Optional Questions Papers... Up to Date Karachi. faridi Book Centre. page 145-147

ورود شیخ سعدی به سند

سعدی، ورود به سند و قصهٔ سومنات را خیلی با اهمیت ذکر کرده است. ولکن واقعاً شیخ به سند آمد؟ در این رابطه همان طوری که در کتابهای تاریخی، دلیلی بر آن وجود ندارد سعدی نیز در کتابهای خود اشاره‌ای به آن نکرده است هرچند میان ساکنان شهر گهوتکی و حومهٔ آن این مطلب شایع است که شیخ سعدی به روستای عادلپور گهوتکی آمده و در آنجا با زنی صحبت‌هایی داشته و آن زن از گفتگوی سعدی متأثر شده و گفته است: آری صدقی وِیس (من فدای تو شوم).

روایت می‌شود که شیخ سعدی این ملاقات را در ابیات زیر این گونه بیان می‌کند:

در سند چون کردم گذر	افتاد بر حورم نظر
گفتم ز لب بخشم ثمر	گفتا: آری صدقی وِیس
گفتم به او، ای نازنین	بگذر ز چشم هیچ چین
بهر خدا سویم ببین	گفتا: آری صدقی وِیس
گل رنگ بود او گلبدن	خرم خرامان در چمن
گفتم تبسم کن به من	گفتا: آری صدقی وِیس
سعدی فتاده بر درت	دائم بیارد کثورت
باشد همیشه چاکرت	گفتا: آری صدقی وِیس

در روایت دیگر به جای «آری صدقی وِیس» از جمله «اری ماریو چریو» استفاده شده است. این روایت فقط زبانهٔ مردم است و لذا اثبات و تصدیق آن بسیار مشکل است. علاوه بر آن اگر معنی و وزن شعر را با دقت بررسی کنیم، این اشعار از سعدی بعید به نظر می‌آیند.

ترجمه‌های گلستان و بوستان

آثار سعدی چندین بار به زبان اردو و به زبان سندی، ترجمه و انتشار یافته‌اند، ترجمه‌های گلستان و بوستان سعدی به زبان اردو به طور دقیق شمرده نشده‌اند ولی به طور نمونه هفت ترجمه را که میان اهالی این منطقه شهرت پیدا کرده‌اند ذکر می‌کنیم:

۱. باغ اردو؛ ترجمه گلستان، از میرشیر علی افسوس. لاهور، مجلس ترقی ادب، ۱۳۸۳.

۲. گلستان اردو. از فریدالدین آفاق دهلوی (۱۲۳۳) [هنوز انتشار نیافته].
۳. چمنستان. ترجمه گلستان از منشی گوپال کرشن. که میرزا عبدالغفار در ۱۹۰۳ م، آن را منتشر کرد.
۴. گلاب ارمغان. از محمد منیر لکنوی، مطبع مجیدی، ۱۳۶۰ هـ.
۵. حکایات گلستان سعدی (اردو). مرتب صوفی محمد ندیم محمدی. لاهور. شمع بک ایجنسی [بی تا].
۶. حکایات بوستان سعدی (اردو). مرتب صوفی محمد ندیم محمدی. لاهور. شمع بک ایجنسی [بی تا].
۷. بوستان سعدی با فرهنگ (اردو). به تحشیه مولانا قاضی سجاد حسین. کراچی، قدیمی کتابخانه [بی تا].

ترجمه‌های گلستان به زبان سندی به این شرحند:

۱. گلستان جوسند، ترجمه نثر به نثر و شعر به شعر، مترجم غلام محمد شاهوانی (متوفی ۱۹۵۰ م).
- شامل دو جلد: جلد اول به عنوان گلستان بهار در سه باب، و جلد دوم به نام ادبی خزانو در پنج باب است. گلشن بهار توسط سند مسلم سوسایتی در سالهای ۱۹۳۹ میلادی و ۱۹۴۶ میلادی، و ادبی خزانو توسط آر-ایچ-احمد در سالهای ۱۹۴۸ و ۱۹۵۵-۶۵ میلادی منتشر شد.
۲. گلستان جر گلکاری، ترجمه اشعار گلستان است که توسط شاهنواز جمال پیرزاده به زبان سندی ترجمه و به نظم کشیده شده است. مترجم، شعرهای گلستان و بوستان و دیوان حافظ را نیز به زبان سندی ترجمه و به نظم درآورده و به نام سعدی در سال ۱۹۵۶ منتشر کرده است.
۳. حکایات گلستان، ترجمه مقبول احمد بی. مترجم، چند حکایت گلستان را انتخاب و ترجمه کرده و نیشنل بک فائونڈیشن منتشر کرده است (تاریخ انتشار نامعلوم است).
۴. گلستان سند بخش اول، مترجم آن نامعلوم. ولکن شولداس تانورداس نویسنده کتاب کریماسندی بر صفحه آخر این کتاب که در سال ۱۹۱۴ میلادی منتشر شده ذکر آن کرده است.

۵. گلستان تیون باب سندی (باب سوم). ذکر این ترجمه در کتاب مدد پناه الزائرین که با همت پوکرداس شکارپور منتشر شده. آمده و در فهرست کتابها درج شده و لکن مترجم آن معلوم نیست.

۶. گلستان سندی. در چهارباب با مقدمه مترجم مولانا عبدالواحد شیخ تری جانوی که هنوز چاپ نشده است.

۷. گلستان با محاوره سندی، ترجمه مولانا محمدقاسم سومرو. کنديارو. روشنی بلیکیشن، ۲۰۰۱ م. (این کتاب بنابه بیان نویسنده، جامعترین و جدیدترین اثر از ترجمه تمام گلستان است).

آماری نیز از چاپهای مختلف آثار سعدی شامل: انتخابها، شرحها، تفسیرها و فرهنگنامه‌ها به ترتیب زمان چاپ توسط آقای سید عارف نوشاهی با استخراج از کتابشناسی‌ها و فهرستها، در سلسله انتشارات مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان به تاریخ ۱۳۶۳ نشر یافته و در آن می‌توان مشخصات تعدادی از چاپهای آثار سعدی را که مورد استفاده مردم در هند و پاکستان و بنگلادش بوده به تفکیک هر اثر و مهمترین و تازه‌ترین چاپها به شرح زیر به دست آورد. کلیات: ۲۷ منتخب کلیات: ۱۹، بوستان: ۱۳۴، منتخب بوستان: ۲۳، فرهنگنامه بوستان: ۷ (مجموعه فرهنگنامه‌ها: ۵)؛ ترجمه بوستان: ۱۲؛ شرح بوستان: ۹ (مجموع شرحها: ۶)؛ کریم: ۱۴۵؛ منتخب کریم: ۲؛ تضمین کریمان: ۱۲ (مجموع تضمینها: ۸)؛ فرهنگنامه کریم: ۴ (مجموع فرهنگنامه‌ها: ۳)؛ ترجمه کریم: ۱۹ (مجموع ترجمه‌ها: ۱۸)؛ شرح کریم: ۵ (مجموع شرحها: ۳)؛ گلستان: ۱۹؛ منتخب گلستان: ۱۵؛ تضمین گلستان: ۴ (مجموع تضمینها: ۱)؛ فرهنگنامه گلستان: ۲۴ (مجموع فرهنگنامه‌ها: ۸)؛ ترجمه گلستان: ۳۶ (مجموع ترجمه‌ها: ۳۰)؛ شرح گلستان: ۳۴ (مجموع شرحها: ۱۵) ۱۷ عنوان از این آثار در سند (کراچی و حیدرآباد) به طبع رسیده‌اند شامل، انتخاب دیوان سعدی: ردیفهای ۵، ۸، ۱۰، ۱۱ / بوستان: ردیفهای ۶۹، ۷۱، ۶ / کریم = پندنامه: ردیفهای ۷۶، ۷۷ / تضمین کریم: ردیف ۶ / ترجمه کریم: ردیف ۷ / گلستان: ردیف ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۴ / در انتخاب گلستان: ردیف ۴ / ترجمه گلستان: ۱۲ و ۲۴.

سعدی برمبنای نسخه‌های خطی پاکستان، از همان ناشر ۱۳۶۳، اثر دیگری است در کتابشناسی آثار سعدی در شبه‌قاره از آقای احمد منزوی که در آن هزار و صد و شصت نسخه دست‌نویس از آثار مربوط به این شاعر و ادیب و صاحب‌دل ایرانی معرفی شده

است که تکرار آن در اینجا اطاله کلام خواهد شد و علاقه‌مندان خود می‌توانند به آن منابع مراجعه و از آن آگاه شوند.

همه این موارد که از آن سخن رفت جملگی شواهدی است بر نفوذ عمیق آثار سعدی در یکی از وسیعترین مناطق جهان اسلام و فراوانی نسخه‌های دست‌نویس و چاپی از آثار او که هم مطالعه می‌گردیده و هم تدریس می‌شده و هم در زندگی مردم تأثیر بسزا داشته است. سخنان حکمت‌آمیز سعدی، جان و دل آدمی را صفا و صیقل می‌دهد و تفرج و گلگشت در گلستان و بوستان او همواره روح پرور است، سعدی مردی است خاشع، خاضع، مقتدر و «اندیشمند» و در عین حال «عاشق» که اعتدال را بین این دو حفظ کرده است و کلید نبوغ و نفوذ وی، اعتدالی است که در بیان دارد و بیانگر عشق است. آنچه سعدی بیان کرده است انسانی است و به زبان همه مردم ملل جهان صحبت کرده و مردم با دل و خرد آن را دریافت کرده‌اند و بایسته است این هنر سعدی و کیمیاگری و راز ماندگاری او را که کمتر نویسنده یا گوینده‌ای توانسته است به این مقام برسد و علاوه بر خواص، عوام نیز سخن او را درک می‌کرده‌اند سپاس بداریم و در راه پیام او به جامعه بشریت و برقراری تعامل فرهنگی، تأثیرگذار باشیم.

یادداشت‌ها و منابع

۱. ایزد پرست، نورالله، دستور زبان سعدی (الگوی گفتن و نوشتن فارسی درست و رسا). تهران، دانش، ۱۳۴۰.
۲. حسن لی، کاووس، فرهنگ سعدی‌پژوهی (۱۳۷۵-۱۳۰۰) شیراز بنیاد فارسی‌شناسی، مرکز سعدی‌شناسی، ۱۳۸۰.
۳. سودی، محمد بستوی، شرح سودی بر گلستان، ترجمه حیدرخوش طینت و دیگران، تهران، کتاب‌فروشی تهران، ۱۳۴۹.
۴. سومرو، محمدقاسم. گلستان با محاوره سندی. کنديارو روشنی پبلیکیشن، ۲۰۰۱.
۵. عابدی، وزیرالحسن، سعدی و خسرو. لاهور [بی‌تا].
۶. محمدی، محمدنديم، حکایات بوستان سعدی (اردو). لاهور، شمع یک ایجنسی [بی‌تا].
۷. محمدی، محمدنديم، حکایات گلستان سعدی (اردو). لاهور، شمع یک ایجنسی [بی‌تا].
۸. مشار، خانبابا، فهرست کتابهای چاپی فارسی (در ۶ جلد). تهران.
۹. مصفا، مظاهر، متن کامل دیوان شیخ اجل سعدی شیرازی، گلستان و بوستان و مجالس با مقابله مجدد، تهران کانون معرفت، ۱۳۴۰.

۱۰. منزوی، احمد، سعدی بر مبنای نسخه‌های خطی پاکستان، اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۶۲.
۱۱. نقوی، شهریار، چنین گوید جوش، هلال، ج ۱۴، اردیبهشت، ۱۳۴۵.
۱۲. نهری، جواهر لعل، نگاهی به تاریخ جهان، ترجمه محمود تفضلی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۶۱.
۱۳. نوشاهی، عارف، فهرست چاپهای آثار سعدی در شبه‌قاره، اسلام آباد، مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۶۲.
۱۴. نیشنل بینک آف پاکستان، فهرست کتابخانه بانک ملی پاکستان، آئی. آئی چندریگر رود کراچی.

